

Оксана А. Музика-Стефанчук, Наталія М. Ковалко
УКРАЇНСЬКО-ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД РОЗРАХУНКОВИХ
ВІДНОСИН: СУЧАСНІ РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті досліджено питання розрахункових відносин. Розглянуто економічний та правовий аспекти розрахункових відносин у контексті євроінтеграції. Акцентовано на тому, що передумовою виникнення розрахункових відносин може бути явище економічної чи правової дійсності. Зроблено висновок, що питання, які вирішуються банком на свій розсуд, можуть мати правове регулювання і одночасно є економічним проявом банківської діяльності та розрахункових відносин.

Ключові слова: розрахункові відносини; банківські розрахунки; ЄС.

Літ. 25.

Оксана А. Музика-Стефанчук, Наталія Н. Ковалко
УКРАИНСКО-ЕВРОПЕЙСКИЙ ОПЫТ РАСЧЕТНЫХ
ОТНОШЕНИЙ: СОВРЕМЕННЫЕ РЕАЛИИ
И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

В статье исследованы вопросы расчетных отношений. Рассмотрены экономический и правовой аспекты расчетных отношений в контексте евроинтеграции. Акцентировано на том, что причиной возникновения расчетных отношений может быть явление экономической или правовой действительности. Сделан вывод, что вопросы, решаемые банком по своему усмотрению, могут иметь правовое регулирование и одновременно являются экономическим проявлением банковской деятельности и расчетных отношений.

Ключевые слова: расчетные отношения; банковские расчеты; ЕС.

Oksana A. Muzyka-Stefanchuk¹, Nataliya M. Kovalko²
UKRAINIAN-EUROPEAN EXPERIENCE OF PAYMENT
RELATIONSHIP: CURRENT REALIA
AND DEVELOPMENT PROSPECTS

The article investigates the area of payments relations along with their economic and legal aspects in the context of European integration. An emphasis is made that the emergence of payments relationship is predetermined by economic and legal realia. It is concluded that issues addressed by a bank at its sole discretion may have legal regulation, at the same time being economic manifestation of banking and payments relations.

Keywords: payments relationship; bank payments; EU.

Peer-reviewed, approved and placed: 18.05.2016.

Постановка проблеми. Протягом кількох останніх років Україна переживає безпрецедентне для світової практики тривале поєднання політичної, фінансово-економічної та банківської криз. І це все на фоні того, що ще на початку ХХІ ст. в нашій державі спостерігався розвиток економіки, зростав ВВП та загалом більш-менш задовільний матеріальний стан середнього прошарку населення. Відмова у 2014 р. від фактичної багаторічної прив'язки національної валюти до долара США призвела до стрімкого падіння та знецінення фінансових заощаджень українців. Все це значною мірою негативно відобразилося на розрахункових відносинах у різних сферах і галузях.

Аналіз останніх досліджень. Проблеми розрахунків та розрахункових відносин не втрачають своєї актуальності вже багато століть. Що стосується

¹ Bohdan Khmelnytsky National Academy of State Border Service of Ukraine, Khmelnytskyi, Ukraine.

² Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine.

сучасної України, то держава приділяє їм чимало уваги. Варто пригадати, наприклад, такі документи, як: Концепція забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері [5], Концепція розвитку державного внутрішнього фінансового контролю на період до 2015 р. [6], Стратегія модернізації системи управління державними фінансами [7].

Також питання розрахунків і розрахункових відносин є предметом багатьох наукових досліджень. Окремі проблеми розглядають такі вчені, як І.А. Безклубий [12], Ю.В. Ващенко [13], Л.К. Воронова [14], Л.В. Руденко [19], П.А. Тамаров [20], Т.Г. Тімакова [21], Я.О. Хірс [22] та інші. Водночас, на сьогодні поза межами комплексного дослідження лишається висвітлення питань різногалузевої природи розрахункових відносин, а також місця розрахунків і платежів у цих відносинах, зважаючи на євроінтеграційний курс України. Окрім цього, в наведених вище нормативно-правових актах, що покликані по суті врегулювати численні проблеми у фінансовій та економічній сферах, не приділено уваги питанню нерозривного зв'язку економічної та правової природи, їх взаємозалежності і як результат – правова природа того чи іншого явища не співвідноситься з його економічною основою.

Мета дослідження полягає в розгляді понять «розрахунок» і «платіж» у контексті їх практичного втілення в розрахункових відносинах крізь призму економіко-правової природи вказаних відносин, а також висвітлити окремі питання з огляду на європейські засади регулювання розрахункових відносин.

Основні результати дослідження. У науковій літературі зустрічаються різноманітні визначення понять «розрахунки», «безготівкові розрахунки», «готівкові розрахунки», «розрахункові правовідносини». Всі ці поняття також мають широке та вузьке трактування. Так, на думку Ю.В. Ващенко, «під розрахунками у широкому їх тлумаченні розуміють будь-який спосіб припинення зобов'язань (як грошових, так і негрошових) між сторонами, в тому числі виконання зобов'язання в натурі та зарахування однорідних зустрічних (послідовних) вимог (широке значення терміну «розрахунки»). За вузького підходу під поняттям «розрахунки» розуміють саме грошові зобов'язання (зобов'язки) сторін, платежі. У такому значенні поняття «розрахунки» нерідко обмежують сферою безготівкових розрахунків, що здійснюються суб'єктами господарювання через фінансово-кредитні установи» [13, 180]. Подібної точки зору дотримуються й деякі інші вчені, приміром, Л.О. Новосьолова [18, 21] або Т.Г. Тімакова [21, 109]. На наше переконання, розрахунки не слід зводити до якоїсь форми, тобто помилковим є ототожнення розрахунків як процесу розрахункових відносин із формами розрахунків (йдеться про грошову, готівкову, безготівкову форми).

Дослідження спеціальної літератури привело нас до висновку, що в наукових джерелах мало досліджена публічно-правова сторона розрахунків, елементи їх внутрішньої структури (адже поняття «розрахунки» є узагальнюючою категорією, що охоплює ряд економічних і правових елементів: форми, види, способи, суб'єкти розрахункових відносин тощо) [15, 18]. І саме поєднання таких елементів дає підстави для широкого тлумачення досліджуваного поняття, коли можна продемонструвати фінансовий (чи економічний) і правовий бік розрахунків. Натомість за вузького розуміння розрахунки є плате-

жами, що мають економічний прояв, результатом (продуктом) дії закону вартості. Отже, на наше переконання, розрахунки є процесуальним проявом, а платежі – матеріальним проявом розрахункових відносин.

Що стосується самого поняття «платіж», то, на думку І.А. Безклубого, – «це дія боржника, спрямована на виконання або часткове виконання грошового зобов'язання шляхом сплати безпосередньо кредиторів певної грошової суми готівкою або зарахування її у безготівковій формі на визначений кредитором рахунок» [12, 61]. Тобто йдеться про виконання грошового зобов'язання, при цьому може бути як повне, так і часткове виконання, погашення певних вимог. З економічного погляду, на наше глибоке переконання, платіж не завжди є дією боржника, адже, наприклад, купуючи якийсь товар, особа є покупцем і вона може відмовитись від покупки, або ж протягом певного строку повернути товар і отримати виплачені за нього кошти. Боржник, у свою чергу, не може обирати такі варіанти поведінки та своїх дій – він просто зобов'язаний здійснити платіж, тобто платіж як процесуальна дія – це його обов'язок. Підтвердженням наведеної думки є положення п. 41 ст. 2 Бюджетного кодексу України [1], де платіж визначається як «виконання бюджетних, боргових, гарантійних чи податкових зобов'язань, що виникли в поточному або попередніх бюджетних періодах», тобто йдеться про виконання різноманітних, не лише боргових зобов'язань. Наприклад, податкове зобов'язання за нормами податкового законодавства є обов'язком платника податку, але наявність обов'язку не означає наявність статусу боржника.

Коли говоримо про розрахунки, найчастіше виникає питання про готівкові та безготівкові розрахунки та відповідні відносини. На сьогодні більшість держав світу йде шляхом встановлення обмежень готівкових розрахунків. Наприклад, у Франції, Італії, Португалії встановлено обмеження на рівні 1000 євро; в Іспанії – 2500 євро; у Бельгії – 3000 євро; у Словаччині – 5000 євро для юридичних осіб, 15000 євро – для фізичних осіб. При чому такі обмеження закріплюються здебільшого на законодавчому рівні, а не в актах НБУ [17]. Для порівняння: в Україні Правлінням НБУ прийнято постанову «Про встановлення граничної суми розрахунків готівкою» [10], якою встановлені такі обмеження: підприємства (підприємці) між собою протягом одного дня – 10000 грн; фізична особа з підприємством (підприємцем) протягом одного дня за товари (роботи, послуги) – 150000 грн; фізичні особи між собою за договорами купівлі-продажу, які підлягають нотаріальному посвідченню – 150000 грн. Важливо, що максимальне обмеження у розмірі 150000 грн здебільшого не зачіпає інтереси більшості населення, оскільки стосується лише великих покупок [17].

У банківській практиці оперують поняттями «платіжна система» та «система розрахунків». За Законом України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» [4] «платіжна система – платіжна організація, учасники платіжної системи та сукупність відносин, що виникають між ними при проведенні переказу коштів. Проведення переказу коштів є обов'язковою функцією, що має виконувати платіжна система» (п. 1.29 ст. 1 Закону); «система розрахунків – платіжна організація, учасники системи розрахунків та взаємовідносини, що виникають між ними щодо здійснення розрахунків за валютні

цінності та фінансові інструменти» (п. 1.37-1 ст. 1 закону). При цьому спеціальний Закон так і не дає визначення понять «платіж» та «розрахунок», відсутні ці визначення й у Законі України «Про Національний банк України» [3].

Якщо звернутися до питання платіжних систем і розрахункових відносин в ЄС, то тут привертають увагу стандарти чи ключові принципи, що визначають напрями розвитку різноманітних інфраструктур фінансових ринків, розроблені Комітетом з платіжних і розрахункових систем Банку міжнародних розрахунків. Початком розробки та практичного впровадження таких стандартів і принципів вважається звіт (доклад), підготовлений групою експертів названого Комітету під керівництвом А. Ламфалуссі у 1990 р. (Lamfalussy report, Lamfalussy standards) [25]. Розширений та доповнений виклад цих стандартів під впливом результатів їх застосування, виявленням вад, у 2001 р. були прийняті Ключові принципи для системно значущих платіжних систем [23]. Фінансові та економічні кризи, що активно проявили себе ще у 2008 р., звичайно мали свій відбиток і на платіжних системах. Саме враховуючи їх негативні наслідки та визнаючи за необхідне створювати захищену від криз банківську систему ЄС, у квітні 2012 р. Комітетом були представлені оновлені Принципи для інфраструктур фінансового ринку [24].

Отже, у звіті Ламфалуссі [25], який був направлений головам правлінь центральних банків G-10, наголошувалося на значних системних ризиках, властивих платіжно-розрахунковим системам, які діють на основі кількох юридичних типів взаємозаліків по платежах, зокрема багатосторонніх взаємозаліків за платежами (multilateral netting); в той час як скорочення юридичних ризиків, пов'язаних з участю в платіжно-розрахункових системах в реальному часі, має надзвичайно важливе значення. У цьому контексті варто згадати Директиву 98/26/ЄС Європейського Парламенту та Ради ЄС «Про незворотність розрахунків у платіжних системах та системах розрахунків по цінних паперах» [11]. Так, у Директиві наголошується, що «зменшення ризиків, пов'язаних з участю в системах розрахунків по цінних паперах, також має велике значення, зокрема в умовах, коли існує тісний зв'язок між такими системами та платіжно-розрахунковими системами» [11].

Примітно, що у Комплексній програмі розвитку фінансового сектору України до 2020 р. [9] наголошується на необхідності додавання до вітчизняного законодавства положень Директиви № 98/23 [11]. Зокрема, пропонується наступне:

- створити рівні умови для конкуренції у фінансовому секторі (дані умови під час політичної, економічної та фінансової кризи, що мають місце в Україні нині, неможливо забезпечити);

- упровадити спеціальні вимоги щодо капіталу, ліквідності та інших показників системно важливих банків та інших фінансових установ (НБУ планує збільшити норматив мінімального регулятивного капіталу з 120 до 500 млн грн до 2018 р. та до 750 у 2020 р.; до 2018 р. планується завершити впровадження вимог Базель III. Це, у свою чергу, призведе до скорочення кількості банків шляхом злиттів і поглинань);

- удосконалити системи регулювання та нагляду за фінансовим сектором (наприклад, системно важливі банки підпадуть під посилений нагляд з огляду

на свою роль у генерації системного ризику. Це означатиме вищі вимоги до капіталу і ліквідності (відповідно до вимог Базель III), кращий доступ до фінансової підтримки, адже клієнти системно важливих банків отримають переваги перед тими, хто обиратиме дрібніші установи. Малим банкам вигідніше мати вужчу спеціалізацію [16]);

- забезпечити подальший розвиток безготівкового обігу та розвиток роздрібних безготівкових платежів із використанням електронних платіжних засобів (ця пропозиція відповідає сучасним тенденціям розвитку ринку фінансових послуг, адже європейська банківська практика вже давно йде шляхом зменшення готівкових розрахунків, тим самим, наприклад, бюджетні установи уникають зайвих витрат на організацію та обслуговування розрахунків через касу із працівниками, оскільки навіть скорочується штат обслуговуючого персоналу: менш потрібні стають касири, інкасатори, спеціальний транспорт, сейфи для зберігання готівки. З іншого боку, для вітчизняних споживачів фінансових послуг психологічно ще складно відмовитися від готівкових розрахунків, від паперових грошей);

- забезпечити консолідацію та розвиток біржової, розрахункової та клірингової інфраструктур (це положення, на наше глибоке переконання, може бути реалізоване за умови оновлення законодавчої бази, що регулює відповідні відносини).

Відмітимо, що наша держава загалом ще не готова цілком сприйняти положення окремих Директив ЄС, присвячених розрахунковим відносинам. Готуючи даний матеріал, ми провели усне опитування 30 громадян різних вікових і соціальних категорій; результати опитування свідчать, що психологічно наші громадяни ще не можуть (не готові) цілком перейти на безготівкові розрахунки, адже існують значні ризики схоронності коштів на рахунках; люди живуть з думкою про те, що у разі неплатоспроможності банку Фонд гарантування вкладів фізичних осіб не зможе повернути відповідні кошти; безготівкове обслуговування не сприймається багатьма людьми пенсійного віку. Тобто низький рівень фінансової грамотності населення та психологічні настрої є своєрідними перепонами подальшому розвитку безготівкових розрахунків. Водночас, приблизно 70% респондентів наголошують на необхідності розширення мережі банкоматів і терміналів з метою спрощення сплати комунальних платежів й інших розрахунків, посилаючись при цьому на зручність використання банківських карток як в Україні, так і за її межами. Окрім цього, декілька респондентів розглядають власне безготівкові розрахунки як такі, що можуть потягти за собою виникнення у них боргових зобов'язань — тобто громадяни плутають значення кредитних й інших платіжних карток (вище ми обґрунтували помилковість ототожнення таких зобов'язань із розрахунковими операціями). Для когось це очевидні речі, а для когось — реальна проблема.

Готуючи цей матеріал, ми також провели своєрідне дослідження і відвідали 5 відділень одного з провідних банків України і спостерігали, як реагуватиме персонал на клієнта, який має проблеми з розрахунками через термінал. Так, у двох відділеннях до клієнта підійшов працівник за 2 хв., а в 3 відділеннях клієнт змушений був звертатися сам по допомогу після 10 хвилин, протя-

гом яких він не міг провести відповідну операцію. Отже, у випадку встановлення терміналів для проведення безготівкових платежів у приміщенні банку має бути працівник, який би оперативно міг надати пояснення та/або технічну допомогу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Викладене вище свідчить про неоднозначну природу розрахунків і платежів та сфери їх застосування. Вважаємо, що не варто проводити однозначне відмежування розрахунків як економічного та правового явища, адже в межах розрахункових відносин розрахунки так чи інакше мають економічне підґрунтя та водночас правове регулювання. При цьому, видається за необхідне в окремому дослідженні розглянути поєднання економічного та правового прояву в розрахункових відносинах, виокремити матеріальні, фінансові та організаційні їх складові.

Окрім цього, потребує подальшого опрацювання питання зменшення готівкового обігу та розширення сфери безготівкових розрахунків. Проте у цьому процесі особливу увагу слід приділяти належному контролю з боку регулятора ринку банківських і фінансових послуг. Адже чимало проблем, що в Україні виникають у цій сфері, пов'язані з реально недостатніми діями з боку держави, які би забезпечували гарантування збереження вкладів громадян. Низький рівень практичної значущості таких заходів призводить до відтоку коштів з депозитів, тобто кошти повертаються з безготівкового обігу в готівковий, що суперечить європейському курсу розширення сфери безготівкових розрахунків. Необхідно також активніше впроваджувати позитивний європейський досвід регулювання розрахунків і розрахункових відносин.

На наше переконання, розрахунки не слід зводити до якоїсь форми, тобто помилковим є ототожнення розрахунків як процесу розрахункових відносин із формами розрахунків (йдеться про грошову, готівкову, безготівкову форми). Хоча в сучасних дослідженнях доволі часто зустрічається таке необґрунтоване та безпідставне ототожнення, що є свідченням необізнаності, невваженості думок тих, хто досліджує ці питання. Також помилково ототожнювати банківські платіжні інструменти із платежами чи розрахунками, оскільки перші є своєрідними документами, що містять певні інформацію, а платежі чи розрахунки є процесуальними діями.

У контексті отриманої та викладеної інформації пропонуємо банкам, особливо тим, що пов'язані з обслуговуванням бюджетних установ, проводити більше заходів, спрямованих на підвищення рівня фінансової грамотності населення. Такі заходи нині мають місце у програмах діяльності окремих банків та НБУ, проте вони зводяться здебільшого до формальної відписки про те, що щось було проведено; такі програми майже не розраховані на людей похилого віку та дітей, хоча зовсім неправильно нехтувати цими групами споживачів банківських послуг.

1. Бюджетний кодекс України від 8.07.2010 № 2456-VI // zakon.rada.gov.ua.

Biudzhetniy kodeks Ukrainy vid 8.07.2010 № 2456-VI // zakon.rada.gov.ua.

2. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні: Закон України від 5.04.2001 № 2346-III // zakon.rada.gov.ua.

Pro platizhni systemy ta perekaz koshtiv v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 5.04.2001 № 2346-III // zakon.rada.gov.ua.

3. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 № 679-XIV // zakon.rada.gov.ua.

Pro Natsionalnyi bank Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 20.05.1999 № 679-XIV // zakon.rada.gov.ua.

4. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 7.12.2000 № 2121-III // zakon.rada.gov.ua.

Pro banky i bankivsku diialnist: Zakon Ukrainy vid 7.12.2000 № 2121-III // zakon.rada.gov.ua.

5. Концепція забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.08.2012 № 569-р // zakon.rada.gov.ua.

Kontseptsiiia zabezpechennia natsionalnoi bezpeky u finansovii sferi: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15.08.2012 № 569-r // zakon.rada.gov.ua.

6. Про внесення змін до Концепції розвитку державного внутрішнього фінансового контролю та затвердження плану заходів щодо її реалізації на період до 2017 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.10.2008 № 1347-р // zakon.rada.gov.ua.

Pro vnesennia zmin do Kontseptsii rozvytku derzhavnoho vnutrishnoho finansovoho kontroliu ta zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo yii realizatsii na period do 2017 roku: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 22.10.2008 № 1347-r // zakon.rada.gov.ua.

7. Стратегія модернізації системи управління державними фінансами: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.10.2007 № 888-р // zakon.rada.gov.ua.

Stratehiia modernizatsii systemy upravlinnia derzhavnymy finansamy: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17.10.2007 № 888-r // zakon.rada.gov.ua.

8. Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті: Постанова Правління Національного банку України від 21.01.2004 № 22 // zakon.rada.gov.ua.

Instruktsii pro bezgotivkovi rozrakhunky v Ukraini v natsionalnii valiuti: Postanova Pravlinnia Natsionalnoho banku Ukrainy vid 21.01.2004 № 22 // zakon.rada.gov.ua.

9. Комплексна програма розвитку фінансового сектору України до 2020 року: Постанова Правління Національного банку України від 18.06.2015 № 391 // zakon.rada.gov.ua.

Kompleksna prohrama rozvytku finansovoho sektoru Ukrainy do 2020 roku: Postanova Pravlinnia Natsionalnoho banku Ukrainy vid 18.06.2015 № 391 // zakon.rada.gov.ua.

10. Про встановлення граничної суми розрахунків готівкою: Постанова Правління Національного банку України від 6.06.2013 № 210 // zakon.rada.gov.ua.

Pro vstanovlennia hranychnoi sumy rozrakhunkiv hotivkoii: Postanova Pravlinnia Natsionalnoho banku Ukrainy vid 6.06.2013 № 210 // zakon.rada.gov.ua.

11. Про незворотність розрахунків у платіжних системах та системах розрахунків по цінних паперах: Директива 98/26/ЄС Європейського Парламенту та Ради ЄС від 19.05.1998 // zakon.rada.gov.ua.

Pro nezvornost rozrakhunkiv u platizhnykh systemakh ta systemakh rozrakhunkiv po tsinnykh paperah: Dyrektyva 98/26/IeS Yevropeiskoho Parlamentu ta Rady YeS vid 19.05.1998 // zakon.rada.gov.ua.

12. *Безклубий І.А.* Про предмет грошового зобов'язання // Право України. – 2003. – №10. – С. 60–63.

Bezklubiy I.A. Pro predmet hroshovoho zoboviazannia // Pravo Ukrainy. – 2003. – №10. – S. 60–63.

13. *Ващенко Ю.В.* Банківське право: Навч. посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 344 с.

Vashchenko Yu.V. Bankivske pravo: Navch. posibnyk. – K.: Tsentr navchalnoi literatury, 2006. – 344 s.

14. *Воронова Л.К., Кучерявенко Н.П.* Финансовое право: Учебное пособие для студентов юридических вузов и факультетов. – Харьков: Легас, 2003. – 360 с.

Voronova L.K., Kucheriavenko N.P. Finansovoe pravo: Uchebnoe posobie dlia studentov iuridicheskikh vuzov i fakultetov. – Kharkov: Legas, 2003. – 360 s.

15. *Ковалко Н.М.* Фінансово-правове регулювання спеціальних режимів розрахункових відносин (на прикладі паливно-енергетичного комплексу України): Дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. – К., 2007. – 228 с.

Kovalko N.M. Finansovo-pravove rehuliuвання spetsialnykh rezhymiv rozrakhunkovykh vidnosyn (na prykladі palynno-enerhetychnoho kompleksu Ukrainy): Dys... kand. yuryd. nauk: 12.00.07. – K., 2007. – 228 s.

16. Корнилюк Р. ТОП-10 реформ банківської системи до 2020 року // bankografo.com.
Kornilyuk R. TOP-10 reform bankivskoi systemy do 2020 roku // bankografo.com.
17. Міжнародний досвід обмеження готівкових розрахунків та збільшення безготівкових розрахунків // Національний банк України, 03.09.2015 // bank.gov.ua.
Mizhnarodnyi dosvid обмеження hotivkovykh rozrakhunkiv ta zbilshennia bezgotivkovykh rozrakhunkiv // Natsionalnyi bank Ukrainy, 03.09.2015 // bank.gov.ua.
18. Новоселова Л.А. Денежные расчеты в предпринимательской деятельности. – М.: ЮрИнфоР, 1996. – 326 с.
Novoselova L.A. Denezhnye raschety v predprinimatelskoi deiatelnosti. – М.: IurInfoR, 1996. – 326 s.
19. Руденко Л.В. Міжнародні кредитно-розрахункові та валютні операції: Підручник. – Вид. 2-ге, перероб. і допов. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 632 с.
Rudenko L.V. Mizhnarodni kredytno-rozrakhunkovi ta valiutni operatsii: Pidruchnyk. – Vyd. 2-he, pererob. i dopov. – К.: Tsentri uchbovoi literatury, 2007. – 632 s.
20. Тамаров П.А. Международные стандарты для платежных систем и основные направления их практического применения в Евросоюзе // Деньги и кредит. – 2013. – №6. – С. 26–34.
Tamarov P.A. Mezhdunarodnye standarty dlia platezhnykh sistem i osnovnye napravleniia ikh prakticheskogo primeniia v Evrosoiuzie // Dengi i kredit. – 2013. – №6. – S. 26–34.
21. Тимакова Т.Г. Финансово-правовое регулирование Центральным банком Российской Федерации внутригосударственных безналичных расчётов / Под ред. проф. Н.И. Химичевой. – Саратов: Саратовская государственная академия права, 2005. – 212 с.
Timakova T.G. Finansovo-pravovoe regulirovanie Tsentralnym bankom Rossiiskoi Federatsii vnutrigosudarstvennykh beznalichnykh raschetov / Pod red. prof. N.I. Khimichevoi. – Saratov: Saratovskaia gosudarstvennaia akademiia prava, 2005. – 212 s.
22. Хірс Я.О. Цивільно-правове регулювання розрахункових відносин за законодавством України: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. – К., 2011. – 18 с.
Khirs Ya.O. Tsyvilno-pravove rehuliuвання rozrakhunkovykh vidnosyn za zakonodavstvom Ukrainy: Avtoref. dys... kand. yuryd. nauk: 12.00.03. – К., 2011. – 18 s.
23. General principles for international remittance services // Bank for International Settlements, World Bank, 2007, January. 61 p.
24. Principles for Financial Market Infrastructures // Bank for International Settlements and International Organization of Securities Commissions, 2012 // www.bis.org.
25. Review of the Lamfalussy process Strengthening supervisory convergence: Communication from the Commission // ec.europa.eu.